

է այս իրենց ամենէն երեւի զօրավար-
ներէն, միանգամայն և սաբայացեալ
ճգնաւորներէն մէկն, որ յիսուն օր այլ
կրնար կոչուիլ Բ Վարդան Կայսր*:

ՄԵԾԻՆ ՆԱԲՈՒԷՈՆԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ

Վիրգիլիոսի Էնիաևանին Բ գրոցը
վրայ.

1857 Բազմավիպին հոկտեմբերի ամ-
սաթերթին մէջ (երես 299) դրած ենք
Պէթր անգղիացոյն դատաստանը Վիր-
գիլիոսի Էնիաևանի դիւցազներգութեա-
նը վրայ: Լատին բանաստեղծին քեր-
թուածը ան տեսակ գրուածքներէն է՝
որոնց համբաւը իրենց հրատարակուե-
լուն օրէն կը սկսի, և երկայն դարերու
միջոց, մինչդեռ պետութիւնք կը կոր-
ծանին, քաղաքք կ'աներևութանան և
ազգք յաւիտենական մոռացութեան
տակ կը թաղուին՝ կը մնայ ողջ և ան-
արատ, շարժելով ամեն ժամանակի
մարդիկը ի զարմացումն և ի գովեստ:
Շատերը զննած են այս դիւցազներ-
գութիւնը քննաբանութեան ճրագին
լուսովը, և զուտ և փայլուն ոսկիէն
զատ՝ գտած են նաև տեղ տեղ այլ և
այլ թերութիւններ, տկարութիւն ծը-
րագրի և մասանց դասաւորութեան.
բայց զարմանք չէ, որովհետև հեղինա-
կը ատեն չէ ունեցած վերջին ձեռքը

* Յետ Վարդանայ՝ իր աւանձնութեան կղզին
և դատասկերտ Բրոդի ուրիշ զահէ ընկած կամ
մերժուած կայսերաց ալ արգելան և բնակա-
րան եղաւ. որոց մէջ անուանի է իրեն և մեր աշ-
գակիցն Ռամանս Ա Լախալէն. որ յետ 28 տարի
զանազան գործովք կայսերութեան՝ հոս քշուած
և քաշուած՝ շատ գոհութեամբ և զգաստութե-
ք, գուցէ և իր ինչ նախորդ Վարդանը յիշելով ու-
սնոր առաքինութեանը նմանի ջանալով՝ վախճա-
նեցաւ (944). — Բ Ռոմանոս (Դիոսիէն) կայսրն
ալ Ալփարալանէն դժբաղդաբար յաղթուելէն
աւելի դժբաղդաբար՝ իր ազգակցաց ապերախ
տութենէն մերժուած և կուրացած՝ հոս արքու-
րանք մէջ քեջ օրէն կնքեց իր դաւանացեալ կեան-
քը, (1077):

տալու. և գիտենք որ ուշած ալ է կրա-
կի դատապարտել զայն:

Էնիաևանին վրայ (աւելի գէշ քան
թէ աղէկ) խօսողներէն մէկն է Ս. Հե-
ղինէի տիեզերահռչակ գերին, որ սուր
և բոլորովին նոր դիտողութիւններ ը-
րած է Բ գրոցը վրայ, յորում Էնիաս
դիւցազնն կը պատմէ Դիդէի՝ Տրոյիոյ
աղիտալի առումը և կործանուիլը: Աս
ալ կը փութանք զուրցելու որ Նաբո-
լէոն իբրև հմուտ պատերազմական ա-
րուեստի՝ այնպէս կը խօսի տիրաբար
յաթոռոյ, թերեւ երբեմն մոռնալով
Վիրգիլիոսի արժէքը:

« Էնիաևանին Բ գիրքը կը համարուի
իբրև դուրս գործոց այս դիւցազներ-
գութեան. ոճի կողմանէ մոռածելով
արժանի է այս պատուոյն, բայց ոչ գոր-
ծողութեանց հիմանը նայելով:

« Փայտէ ձին կրնար ռամկական ա-
ւանդութիւն մը ըլլալ. բայց այս ա-
ւանդութիւնս ծաղրական է և բոլորու-
վին անարժան դիւցազներգութեան մը:
Ս. յգլիսի բան չտեսնուիր բնաւ իլիա-
կանին մէջ, ուր ամենայն ինչ յարմար
է ճշմարտութեան և հրահանգաց պա-
տերազմի: Ի՞նչպէս ան աստիճանի ա-
պուշ սեպենք զՏրոյվացիս՝ որ ձկնորսի
նաակ մը ղրկած չըլլան Տրենդոս կըղ-
զին, տեսնալու համար թէ Յունաց հա-
զար նաւերը արդեօք հոն կեցեր չէ նէ
ստուգիւ գացեր էին: Բայց իլիոնի
աշտարակաց վրայէն կը տեսնուէր Տե-
նեդոսի նաակայքը: Ի՞նչպէս կարելի
է կարծել զՈդիսեա և Յունաց այրըն-
տիր զօրավարները այնչափ անմիտ՝ որ
կը փակուին փայտէ ձիու մը մէջ, որ
ուրիշ բան ըսել չէ, բայց եթէ ողորով
ձեռքով կապուած անձնատուր ըլլալ ի-
րենց անողորքելի թշնամիներուն: Նոյն
իսկ ենթադրելով որ այս ձիուն մէջ
միայն հարիւր պատերազմողք ըլլային,
պէտք էր որ ձին սոսկալի ծանրութիւն
մը ունենար¹, և հաւանական չէ որ կա-

¹ Ենթադրելով երեսուն տարուան հարիւր
մարդիկ՝ հասակնին 1 մեդ 684, իւրաքանչեւին
ծանրութիւնը պիտի ըլլար, ըստ հաշուոյ քգզէ

րելի եղած ըլլայ ծովագերքէն ինչուան իլիոնի պարսպաց տակը մէկ օրուան մէջ բերելը, մանաւանդ որ երկու գետերէ պէտք էր անցնիլ:

« Բոլոր Սինոնի դրուագը ճշմարտութենէ օտար և անտեղի է. բանաստեղծին գիւտերը, Սինոնի բերանը դրած ճառին պերճախօսութիւնը՝ չեն կրնար վերցնել այս անտեղութիւնը: Սակայն պէտք է որ ձին՝ Յունաց երթալու օրը բերուած ըլլայ՝ ի Տրովպա. ապա թէ ոչ՝ ալ աւելի անհաւատալի կ'ըլլայ որ Յունաց հազար նաւերը կարեցած ըլլան ծածկուիլ այնչափ մօտ Տրոյիոյ:

« Լայոկոմքի գեղեցիկ դրուագը ինքն իրեն գովեստն է, բայց չի կրնար ամենին Տրովպացոց ըրածին անտեղութիւնը արդարացնել. որովհետեւ պարիսպները կործանելէն առաջ որ ձին ներս մտցնեն՝ կրնային շատ օրեր ձգել զայն պատերազմի դաշտին մէջ և ստուգել որ թշնամեաց նաւատորմիդը գացած էր թէ չէ:

« Փայտէ ձիուն մէջ փակեալ պատերազմողները, որուն դուռը կը բանայ Սինոն, կ'ելան ան ատեն՝ յորում Յունաց նաւատորմիդը որ գացած է Տեներդոսէն՝ ամենուն քուն եղած ատենը և գիշերուան մութին մէջ, արդէն իսկ ցամաք հանած է զբանակը. այս բան առաւօտեան ժամը մէկէն առաջ չկրնար ըլլալ. անոր համար է որ այս ժամուս կը քնանան պահապանները և Սինոն կրցեր է բանալ ձիուն փորը: Ուրեմն Տրոյիոյ կործանման ամբողջ երկրորդ գիւրքը կը կատարուի առտուան ժամը մէկէն ինչուան արևուն ելլալը, որ է ըսել երեք կամ չորս ժամուան մէջ. այս ամենայն անտեղի է: Տրոյիա տասնհինգ օրուրնէ պակաս ժամանակի մէջ չէր կրնար առնուիլ, այրուիլ և կործանիլ. Տրոյիա բանակ մը ունէր:

(Quarlet) բանասիրին, 63 հազարադրամ 65: Իրենց գէներուն ծանրութիւնը տասն հազարադրամէն պակաս չլրնալով ըլլալ, պէտք է որ իւրաքանչիւր մարդ կռւէր 73 հազարադրամ 65, որ է ըսել հարիւր մարդկան համար 7 365 հազարադրամ: Թող ասկից երևակայէ մարդ փայտէ ձիուն անհնելի ծանրութիւնը:

այս բանակը չփախաւ. ուրեմն պէտք է որ զինուորները իրենք զիրենք պաշտպանած ըլլան ամեն պաշտոններու մէջ, էնիսա որ իր հօրը ապարանքը կը բնակէր անտառի մը մէջ. Տրովպայէն կէս փարսախ հեռու՝ Հեկտորի երեւմամբը կ'իմանայ քաղքին առնուիլը և հրդեհը: Անքիսեայ տունը քաղաքէն երկու փարսախ ալ հեռու ըլլար, քաղքին առմանը ահագին շշուկը, առաջին այրած տուններուն տաքութիւնը արթնցուցած կ'ըլլային զմարդ և զանասուն: Իլիոն չկրնար մէկ գիշերուան մէջ միայն առնուիլ, մանաւանդ այնպիսի կարճ գիշերուան մէջ. և թէ և հոն եղած բանակը քաղքէն ելած ըլլար, նիւթապէս յոյն բանակը չէր կրնար տիրել քաղքին և կործանել զայն բայց եթէ շատ օրերու մէջ: Իլիոնի մէջ միայն էնիսա չէր զինուորը, սակայն միշտ իր վրան կը խօսի: այնչափ դիւցազունք որ իլիականի մէջ անանկ փառաւոր մասեր ունին, պէտք է որ իրենք ալ պաշտպանած ըլլան իւրաքանչիւր իր թաղը:

« Աշտարակ մը որուն ծայրը ինչուան երկինք կը հասնէր և որուն յարկը կարծես թէ հոնկից կախուած էր, անշուշտ քարայէն պիտի ըլլար. չենք հասկընար թէ ինչպէս էնիսա քիչ ատենի մէջ քանի մը երկաթէ լծակներու ձեռքով կը փցընէ զայն Յունաց գլխուն վրայ:

« Եթէ Հոմերոս գրած ըլլար Տրովպայի առումը, չէր ձևացըներ զայն բերդ մը առնելու պէս, հապա պէտք եղած ժամանակը կու տար. գէթ ութը օր և ութը գիշեր: Երբ իլիականը կը կարդանք, կ'իմանանք միշտ որ Հոմերոս պատերազմի մէջ մտեր է. և ինչպէս կ'ըսեն մեկնիչք, իր կեանքը միայն ֆիոսի դպրոցները չէ անցուցած. ընդ հակառակն էնիականը կարդալու ատեննիս, կը տեսնանք որ դպրոցի վարժապետ մ'է ասոր հեղինակը և ոչ ուրիշ բան: Չենք իմանար իրաւորնէ թէ ինչէն վիրգիլ ուղած է Տրոյիոյ առնուիլը և հրդեհը քիչ ժա.

միւսն մէջ սկսիլ և լմնցնել: Այս կարճ միջոցիս մէջ ժողովել կու տայ նաև բոլոր գանձերը գլխաւոր շտեմարաններու մէջ: Անքիսեայ տունը պէտք էր շատ մօտ ըլլալ Տրոյիոյ, որովհետև այս քիչ ատենին մէջ և պատերազմի միջոց էնիաս շատ անգամ կ'երթայ կու գայ: Տասնութօրը օր պէտք եղաւ Սկիպիոնի մարդաթափ Կարթագինէն այրելու համար. նոյնպէս տասնըմէկ օր պէտք եղաւ Մուքուան այրելու որ մեծաւ մասամբ փայտաշէն էր. և այնպիսի ընդարձակ քաղաք մը առնելու համար շատ օրեր պէտք էին պաշարողներուն. Տրովադա մեծ քաղաք մըն էր. որովհետև Յոյնը որ հարիւր հազար զինուոր ունէին չհամարձակեցան երբէք զանիկայ չորս կողմէն պատել: Երբ էնիաս նոյն գիշերը կը գառնայ յիլիոն, կը տեսնայ որ

Նըստեալ փիւնիկ և Ոգիսեան այն անգութ
Ըջողոպուտն պահէին եւ զկապուտ.
Անոր ամենուտ իլիոնեան ածեալ գանձը...

« Միայն այս գործողութեանս համար տասնըհինգ օրէն աւելի պէտք էր, և յարձակմամբ առնուած քաղաքի մը շփոթութեան ժամանակը կարելի չէր հարստութիւնները շտեմարաններու մէջ դիզելով զուարճանալը:

Առ ուղեկիցս ընդ այդն անգրէն եւ դարձայ:

« Այսպէս առաւօտեան ժամը մէկէն ինչուան չորս, որ է ըսել երեք ժամուան մէջ, էնիաս Տրովադա եղեր և ըրեր է այն ամեն պատերազմները զորոնք կը պատմէ. պաշտպանած է զգլխատն Պրիամու, դարձեր է Տրոյա ՚ի խնդիր Կրեսայ, և գտեր է զքաղաք բոլորովին ընկճուած, պատերազմը դադրած, թշնամիները լեցուած, չէնքերը այրած մրկած և խանութները փակած: Պէտք չէ որ ասանկ քալէ դիւցազներ, գութիւնը, և Հոմերոս այսպէս չիքալեր իլիականին մէջ »:

Ի ԼՈՅՍՆ ԱՐԵԳԱԿԱՆ

Ահա գիշերս էանց, նշան եղել առաւօտուն.

Աստղըն պայծառ ծագեց, աւետաւոր երեկ լուսոյն.

Խաւարն հերքեցաւ ու ցնծացաւ աշխարհքս ամեն,

Երեսեկ ետուն միմեանց՝ որ արժանի եղեն լուսոյն:

Ձինչ որ ի բանդ կային եւ ի խաւար ի խոր զնդան՝

Նայ լոյս ծագեց նոցա յարեգականն ի մեծ լուսոյն.

Երկիրս էր սառն ու պաղ ու ցուրտ ձմեռն հողմային,

Ահա եղել գարուն յարեգականն ի մեծ լուսոյն:

Երկիր կենդանացաւ ու լեռն ու դաշտ կանանչ բուսան,

Ծաղիկ բերին ծառերն յարեգականն ի մեծ լուսոյն.

Ծաղկունքն զարդարին ազգի ազգի գոյնզգոյնով,

Փռի վարդըն կարմիր յարեգականն ի մեծ լուսոյն:

Ակունքս յորդորին ու ցնծալով յառաջ խաղան,

Գետերս ոլոր կապին յարեգականն ի մեծ լուսոյն.